

A népfőiskolák a társadalom szövetében – a múlt

© BELOVÁRI Anita & © BAKA József

Kaposvári Egyetem, Kaposvár

belovari.anita@ke.hu & baka.jozsef@ke.hu

A 19. sz. közepe táján Dániában különleges megoldás született a rohamosan változó társadalmi-gazdasági környezet által gerjesztett problémák megoldására. Az ötlet elméleti kidolgozása Nikolaj Frederik Severin Grundtvig evangélikus lelkésztől, költőtől, történésztől származott. Az extrovertált, megosztó személyiségű Grundtvig érzékenyen reagált úgy a – saját hivatásához közel álló – vallási vitákra, mint a rábízott lelkek nehézségeire a változó közegben, illetve a nemzetállam megszületésének terheire. A megoldást a vallási megújulásban, a dán történelmi és néphagyományokban gyökerező új nemzeti érzület megteremtésében találta meg, amelyek kialakítására kidolgozta a népfőiskola gondolatiságát.

A körülmények elősegítették, hogy a gondolat kedvező fogadtatásra találjon. Dánia – számos politikai és gazdasági nehézség közepette új utakat keresett a megújuláshoz. Bár Grundtvig – hasonlóan Széchenyihez – angliai tapasztalatszerző útja után ébredt rá nemzete elmaradottságára, nem vágyott az iparilag fejletlen Dánia teljes gazdasági átalakulására, industrializációjára, sokkal inkább a meglévő agrárnépesség fejlesztésében, az agráriumban rejlő lehetőségek modernizálásában látta a kivezető utat. A dán parasztság helyzete speciális volt ezidőtájt. Az 1784-től 1815-ig tartó időszakban az országban megszűnt a jobbágyság, amely folyamat során az agrárnépesség nem csak szabad, de birtokos népcsoport is lett. Az események ez irányú alakulásában kétségkívül szerepet játszott a föld nem túl jó minősége, amely nem tette érdekeltté a földbirtokos osztályt, hogy ragaszkodjon a tulajdonjogokhoz. Nyilvánvaló volt, hogy a sikeres jövőhöz új utakat kell keresni, amely kísérletek majd a szövetkezeti mozgalomban csúcsosodtak ki, megteremtve a roppant sikeres dán mezőgazdasági modellt. Ehhez társadalmi összefogásra volt szükség, amelyhez nélkülözhetetlen partnernek tűnt az öntudatos, művelt parasztság.

A dán paraszt számára a saját földbirtok megléte megteremtette az alapot ehhez az öntudathoz. Ezt tervezte Grundtvig felerősíteni, nemzeti és vallásos alapon meggyökereztetni az agrárnépességben. A gondolat sikeres elterjesztésében szerepe volt, hogy Grundtvig igen ismert, és elismert személyiség volt az evangélikus egyház megreformálásában betöltött vezető szerepe folytán. Mivel pedig a vallási megújulást összekötötte a társadalmi újjászületés kérdésével, nézetei a nagyközönség széles rétegeihez eljutottak, befogadásra találtak.

Szintén elősegítette programjának elfogadtatását, hogy szintén kitűnő kapcsolatokkal bírt a vezető rétegek, az arisztokrácia felé. Ismert például, hogy VI. Frigyes dán király is kedvelte, Caroline Amalie-hoz, VIII. Keresztély király feleségéhez pedig barátság fűzte (Reich, 2010:104, 110). Ezen jó kapcsolatok magyarázzák, hogy a kormányzat – noha többször megfogalmazott ellenérzéseket, a kezdetektől támogatta anyagilag az új intézménytípust (Reich, 2010:197).

Gyakran szokás hangsúlyozni, hogy a dán népfőiskola sikerének egyik titka, hogy a megcélzott célközönség, a parasztság, hamar átlátta előnyeit, így voltaképpen alulról szerveződött, meglévő társadalmi igényt elégített ki, amely körülmény optimálissá teheti egy népművelési forma meggyökerezését, hiszen nem kell megküzdeni az érdektelenséggel. Természetesen, ugyanakkor, azért meg kellett

küzdeni a nép figyelmének elnyeréséért. Christen Kold tanító, aki Grundtvig gondolatait átültette a gyakorlatba, amikor megnyitotta az első Népfőiskolát, ezt a következőképp fogalmazta meg: „*Először feléleszteni* (t.i. a népfőiskolai gondolatot), *azután felvilágosítani!*” (Reich, 2010:164) Azonban kétségtelen, a Dániában ma is igen erős civil szféra alapjai ekkor teremtődtek meg. Az érdeklődés sikeres felkeltése után a dán parasztság felismerte a népfőiskolákban rejlő lehetőségeket, tanulságos utalni a korai időkre: „*az első népfőiskola ugyanis 1843-ban nyílt meg...mégpedig részvénytársasági alapon...az intézet megnyitásához szükséges 12,000 tallért kizárólag a parasztszázból rekrutálódó aláírók jegyezték*” (Neményi, 1920:16) [Nem érdektelen megjegyezni, hogy a „kizárólag” kifejezést már az 1920-as szerző is fontosnak tartotta kiemelni.] A kibontakozó szövetkezeti mozgalom ugyanakkor kiválóan tudta hasznosítani az elsajátítható tudástartalmakat, így a jól felismert társadalmi szükséglet biztosította az intézmények további fennmaradását.

A népfőiskolák felnőttek – első sorban 18-20 éves fiatalok – számára nyújtottak művelődési lehetőséget. A grundtvigi gondolat szerint a cél nem csupán bizonyos tartalmak átadása, sokkal inkább a személyiség kiterjesztése volt. Az öntudat fejlesztése, szoros kapcsolatban a nemzeti tudat fejlesztésével, amely elképzelés egyébiránt összhangban volt a népműveléssel kapcsolatos korabeli nézetekkel, melyek szerint a haladás kulcsa a nemzetek összefogásában rejlik, azaz a nép felemelésével, melynek eszköze a műveltség átadása (Novák, 1975:54). Grundtvig számára az ön- és nemzeti identitás megteremtésének eszköze a történelem és a költészet. Természetesen a népfőiskolák ezen kívül a gyakorlati (agrár) ismeretek átadását is támogatták, s mindezt vallásos alapon. A fő cél azonban nem a prakticitás, inkább a személyiségfejlesztés volt (Harsányi, 1991:15). Ennek leoptimálisabb kereteit pedig a tanárok és diákok egyenrangúságán alapuló bentlakásos formában találták meg, sok-sok vitával, közös eszmecserével, ugyanakkor a vizsgakötelezettség nyomasztó terhe nélkül.

Az eszme sikerességét bizonyítja a máig jól működő dán (később pedig egész Skandináviában elterjedő) népfőiskolai hálózat.

Magyarországon, időben nem sokkal a dán népfőiskola sikeres indulása után, a dualizmus korában jött el a népművelés, a felnőttek képzésének intézményesülésének, széles körű elterjedésének ideje. Természetesen vetődik fel a kérdés: a Skandináviában olyan sikeres forma milyen hatást tett az akkor formálódó hazai gyakorlatra? Hogy erre felelni tudjunk, fel kell villantanunk a korabeli felfogásra, formákra.

A magyar népművelés gyakorlati kezdeményezéseinek legkorábbi példái az agráriumhoz köthetők: Tessedik Sámuel szarvasi gyakorlati iskolája, illetve a Festetich György által alapított Georgikon intézménye. Mégsem meglepő, hogy a dualizmus korának meghatározó formái elszakadtak a vidéktől.

A kiegyezés után Magyarország páratlan sikeres gazdasági és társadalmi fejlődés útjára lépett, amelyből a kor kulturális élete is profitált. A korszak az iparosodás, az urbanizáció és vele természetesen a polgárosodás legdinamikusabb időszaka volt az ország történetében. Ezt a lendületet a kortársak is érzékelték, az új, városi értékrend uralkodóvá vált. Ebbe a fejlődési vonalba tökéletesen illeszkedtek az újonnan kialakuló népművelési intézményrendszer keretei. A modellek, amelyet a kor teoretikusai követésre méltónak ítélték, egyértelműen az iparosodó országok városi mintái voltak. Olyan formák jelentek meg, mint a szabad lyceumok, népakadémiák, vagy éppen az Uránia, amely a legmodernebb technológiákat alkalmazta a felvilágosító munkában. Komoly tábora volt az angol példák meghonosítására irányuló törekvéseknek Gaál Jenő és Wlassits Gyula vezetésével. A cél az University

Extension helyi alkalmazása lett volna, ebben széles körű sikereket nem értek el (Novák, 1975:115).

Nem lelkesedtek azonban a kor elméleti ideológusai a népfőiskolákért. 1907-ben Pécsen kongresszusra gyűltek össze az akkori magyar népművelési mozgalom reprezentánsai, hogy közös programot alkossanak a mozgalom további sorsáról. Akkoriban a népművelés aktív résztvevője volt a középosztály, megcélzott résztvevője a munkásság, de nem esik szó a parasztságról. A tanácskozáson részletesen tárgyalták a munkásművelődés olyan obskurus nyugati megoldásait, mint a már említett University Extension, vagy a Settlement mozgalom, de nem sok szó esett kifejezetten a parasztság művelődését elősegítő népfőiskolákról, noha a skandináv minta már évtizedes sikeres működést mutathatott fel.

Ha ennek okait vizsgáljuk, mindenképpen első helyen kell említeni a dán és a magyar agrárfejlődés közötti legnagyobb különbséget: hogy tudniillik a magyar jobbágyfelszabadítás nem terjedt ki a birtokszerkezet megváltoztatására, azaz a szegény paraszti rétegek immáron személyes szabadságuk birtokában, de továbbra is nincstelenek maradtak. A magyar földbirtokos rétegnek ugyanis nem állt érdekében a vagyonát és társadalmi presztízsét megalapozó, jó minőségű földjeitől megválni. A parasztok így nem indulhattak el az öntudat elnyerésének azon az útján, amelyet biztosított a saját földtulajdonból adódó biztos megélhetés, és amely fejlesztve önmagát, alulról jövő kezdeményezésként meghonosíthatott volna a népfőiskolához akárcsak hasonló intézményeket is.

Márpedig Eötvös József kultuszminiszter már a korszak hajnalán, 1867-ben egyértelművé tette: *„Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, – ez a népnevelés. Oly feladat ez, melyet a nép csak saját maga oldhat meg”* (Felkai, 1976:20). Azaz a művelődésnek ezt a fajtáját egyértelműen a civil kezdeményezések körébe utalta. A civil szervezetek –amelyek tehát többségében működtették a népművelést az országban – tevékenységük jelentős részét elsősorban a városokban fejtették ki. Sőt adott esetben - ahogy arra az iménti, a szabadoktatási kongresszusról származó idézet is bizonyítja - hangot adtak annak is, hogy az általuk elsősorban megcélzott társadalmi réteg nem a parasztság.

A hatalom gyakorlóit pedig nyilvánvalóan befolyásolta a munkásosztály előtérbe helyezésének irányába, hogy – köszönhetően a dualizmus korában élénken tevékenykedő munkásszervezeteknek, majd pártoknak – ez a társadalmi réteg sokkal markánsabban képviselte saját érdekeit, ily módon a vezető politikai csoportok számára veszélyesebbnek tűntek. Különösképpen annak ismeretében, hogy a munkás kulturális törekvések a kezdetektől nem voltak mentesek a politikai propagandától. A politikai felvilágosítás egyenesen programszerűen jelent meg a munkások különböző politikai törekvéseiben. Így fogalmaz egy 1890-es szociáldemokrata pártgyűlés felszólalója: *„...kiváló fontosságú az, hogy a munkásosztály...midőn a kapitalizmus órája végsőt ütött, mindazon képességekkel és tudománnyal felruházva legyen, amely őt a kiháló kapitalisztikus társadalom örökségének átvételére képesíti. Szükséges tehát odahatni, hogy a munkásnép kellőleg felvilágosítottassék, hogy a proletárság és a kapitalizmus között már ma, szemünk előtt lefolyó küzdelmet megértse...”* (Felkai, 1976:109). Ezzel a világosan kinyilvánított programmal szemben az agrárproletárok a korszakban sem érdekképviseléssel, sem markánsabban fellépő politikai képviseléssel nem rendelkeztek. Ez a tény, illetve hiányzó öntudatuk, amely lehetővé tette volna önszerveződésüket, egyértelműen gátolta a kifejezetten parasztoknak szóló művelődési programok beindulását.

A parasztság helyzete nem kifejezetten, a politikai hatalom hozzáállása azonban nyomatékosan megváltozott a két világháború között. Olyannyira, hogy lehetővé vált a népfőiskolák megszerveződése, ha nem is kifejezetten alulról jövő módon, mint Skandináviában. Klebelsberg Kunó, a korszak jelentős kultuszminisztere egyszerűen fogalmazott a felfogásban beállott változásról: *„Általában a szabadoktatás eddig aránytalanul sokat foglalkozott a városokkal, helyesebben elhanyagolta a falut...”* (Tar, 1980:35). Sokkal kifejezőbb a korabeli sajtó: *„Elhanyagoltuk a falut... megfélemlítve arról, hogy a magyar életnek igaz mivolta, értelme s célja a földben s a faluban van. Az igazi magyarság színe-java, számbeli többsége falulakó s a falu szellemi környezetéhez tartozik.”* (Fekete, 1919:4) A város a publicista szemében elvesztette minden vonzerejét, amelyben fontos szerepe volt az 1918-19-es forradalmaknak. *„A város csalóka lidércfénynek bizonyult... a városi élet nem a mi elemünk. A városban hátramaradtunk az idegen eredetű tősgyökeres városi polgárság s a szintén városias természetű zsidóság életversenyében.”* Az idegenek és a zsidók mellett az urbánus közeg még a munkásosztálynak kedvezett, amely *„harcos katonájává lett a kommunista uralomnak.”* (Fekete, 1919:5). De nem csak a város, a parasztságon kívül az összes társadalmi réteg hiteltelenné vált: *„Arisztokráciánk gyöngye, polgárságunk szervezetlen s nemzeti szempontból már kevésbé megbízható elemei körében a háborús vagyonosodással arányban terjedt a magyar nemzeti gondolattal ellentétes... zsidó faji eszme (cionizmus), amely... egyre jobban s mélyebben erősödik majd a magyar zsidóság körében: a magyar nemzeti megújulás akadályaivá tévén őket... Művelt középosztályunk anyagilag, testileg és lelkileg teljesen lerongyolódott a háború alatt...ipari munkásságunk csekély számával, de nemzetietlen pártnevelésénél s a legközelebbi múltban való szereplése miatt sem nem jogosult, sem nem arravaló, hogy a nemzeti megújulás eszközlőjévé, a nemzet gerincévé legyen.”* (Fekete, 1919:5-6). Érdekes volt ezt a cikket részletesen idézni, hiszen magyarázatot ad arra, mi tette a parasztságot a hatalom számára vonzóvá, az – immár a hatalom által felügyelt – népművelés számára célcsoporttá.

Az agrárnépesség kiemelése, kiszemelése az új társadalmi szerepre, amely alkalmassá teszi arra, hogy a hatalom szilárd bázisává váljon, immár biztos terepet jelentett a népfőiskolák számára, így nem is meglepő, hogy a Horthy-korszak a magyar népfőiskolai mozgalom virágkora volt. Szorosan kötődve a kultúrfőlény programjához, a népművelés, a többi kulturális szegmenshez hasonlóan kiemelt szerephez jutott, ugyanakkor nem árt nyomatékosítani, hogy ez a nyomatékos figyelem kétarcú volt. A kormányzat ugyanis továbbra is hangsúlyozta, hogy a népművelés *társadalmi* feladat, bár erősen centralizált módon, szoros ellenőrzés alatt tartva. Ez egyben azt is jelentette, hogy a – nagyon neuralgikus – finanszírozásban nem vett részt meghatározó módon, ennek megoldása, ahogy a szervezés is, civil feladat maradt. Ugyanakkor az erősen autokratikus kormányzati módszerek nem kedveztek az alulról jövő kezdeményezéseknek. Így nem tekinthetjük véletlennek, hogy a népfőiskolák valódi felfutása Magyarországon az 1930-as évek második felére tehető, amikor is a falvakban jól felépített egyházi tömegszervezetek karolták fel az ügyet, amelyek infrastrukturálisan és szervezeti szempontból is jól tudták kezelni a nehézségeket.

Kétségessé tette azonban a műfaj sikerességét az agrárnépesség mentális és anyagi állapota. Visszatérve kiindulópontunkhoz és összehasonlítva a 19. századi dán paraszt helyzetét a 20. századi magyaréval: már a kezdetekkor pregnáns különbséget jelentett, hogy a magyar jobbágyfelszabadítás nem járt földosztással. Így elveszett az önfenntartáson nyugvó alapvető öntudat megszerzésének a

lehetősége, és nem utolsó sorban a magyar földművelők jelentős többsége az agrárproletárok sorába került, amely anyagi állapot szinte törvényszerűen vezetett a szellemi nyomorhoz is (Balogh, 1973:25). Nincs okunk feltételezni, hogy a zsellérek, vagy a törpebirtokosok körülményei, akiknek birtoknagysága még a család alapvető szükségleteit sem tudta ellátni, gyökeresen mások lettek volna (Nádujfalvy, 1939:32). A földtulajdon hiányából fakadó szellemi hátrány konzerválta a hagyományos falusi szemléletmódot a műveltség átadásáról, amely gátolta az iskolarendszerű műveltség presztízsének terjedését, az oktatás értékévé válását (Balogh, 1973:17). Ezt a tényt összevetve a dán állapotokkal egy dolog bizonyosan egyértelművé válik: Magyarországon a népfőiskolák elterjedésének egy nagyon fontos eleme hiányzott, mégpedig az alulról jövő szerveződés, az érintettek saját érdeklődésének olyan szintű kialakulása, ami működtethette volna az intézményrendszert.

Ha nem is értünk egyet *Erdei Ferenc* (1940) véleményével, amely szerint Magyarországon a népfőiskola gyökereitől elszakított meddő minta, azt mindenképpen be kell látnunk, hogy a történeti tapasztalatok arra utalnak, hogy az idegenben mégoly sikeres intézménytípus sem feltétlenül váltja be a hozzá fűzött elvárásokat, ha nem állnak fenn azok a politikai, társadalmi és gazdasági körülmények, amelyek biztosítanak a jó működés feltételeit. A tapasztalatok megfontolandók, körültekintéssel a hibák kiküszöbölhetők, s a modern népfőiskolák hasznos intézményei lehetnek a 21. századnak is.

Irodalomjegyzék

- BALOGH István (1973): *A parasztság művelődése a két világháború között*. Budapest: Akadémiai.
- ERDEI Ferenc (1940): Mire való nálunk a népfőiskola? *Kelet Népe*, (9), 1-2.
- FEKETE József (1919): A falu s a magyar nemzeti élet. *Néptanítók Lapja*, (31-32), 4-6.
- FELKAI László (szerk.) (1976): *A magyar népművelés története, 1867-1919. Szöveggyűjtemény I/2*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- HARSÁNYI István (1991.): Dánia, a népfőiskola bölcsője. In: Harsányi István (szerk.): *Népfőiskola tegnap, ma, holnap* (pp. 11-18). Budapest: Püski; Magyar Népfőiskolai Társaság.
- NÁDUJFALVY József (1939): *Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe. A népesség, terület és életviszonyok módszeres vizsgálata*. Kaposvár: Szerzői kiadás.
- NEMÉNYI Imre (1920): Népfőiskolák. *Néptanítók Lapja*, (8-12), 16-17.
- NOVÁK József (1972.): *A magyar népművelés története I., 1772-1919*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- REICH, Ebbe Kløvedal (2010): *Napsütés és villámlás*. Szentendre: Budapest-Környéki Népfőiskolai Szövetség.
- TAR Károly (szerk.) (1980): *A magyar népművelés története. Szöveggyűjtemény II/1*. Budapest: Tankönyvkiadó.